

HOOFDSTUK 7. MORTALITEIT DOOR VUURWAPENS

In de vorige hoofdstukken zijn diverse aspecten van de legale wapenproductie en -handel en het legale vuurwapenbezit en -gebruik aan bod gekomen. Over vuurwapens kan echter niet gesproken worden zonder ook aandacht te hebben voor de risico's die verbonden zijn aan wapenbezit, alsook voor het gegeven dat een belangrijk deel van de handel en het bezit en gebruik van vuurwapens zich in de sfeer van het illegale en het criminele afspeelt. In dit hoofdstuk komt de mortaliteit door vuurwapens aan bod, een kwestie die in de debatten over de plaats van vuurwapens in de samenleving en de striktheid van de wapenwetgeving een belangrijke rol speelt.

Op regelmatige basis wordt in de media het debat over de controle op vuurwapens en over de doeltreffendheid van de wapenwet opnieuw geopend. Dat gebeurt doorgaans naar aanleiding van incidenten met vuurwapens waarbij doden of gewonden vallen. De vraag naar hoeveel mensen er in Vlaanderen jaarlijks overlijden ten gevolge van het gebruik van wapens, in het bijzonder door doodslag, zelfmoord of een ongeval met een vuurwapen, wordt echter minder vaak gesteld. In dit hoofdstuk geven we, op basis van statistieken over doodsoorzaken van het Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid, een antwoord op deze vraag. Om deze cijfers te duiden, worden ze gekaderd in de internationale literatuur over mortaliteit door vuurwapens, zodat de Vlaamse statistieken in een breder kader en met voldoende zin voor nuance geïnterpreteerd kunnen worden.

7.1 Internationale literatuur over mortaliteit door vuurwapens

Net als de debatten over wapenbezit en wapenwetgeving in de bredere maatschappelijke context, is ook het wetenschappelijk onderzoek naar mortaliteit door vuurwapens en naar de impact van wapenwetten doortrokken van de controverses die debatten over vuurwapens steeds met zich meebrengen.¹ Onderzoekers komen tot uiteenlopende conclusies over de impact van wapenbezit en van een strengere wapenwetgeving.

Er blijven onder wetenschappers bovendien ook methodologische discussies bestaan over hoe de statistieken geïnterpreteerd moeten worden, wat maakt dat onderzoekers met betrekking tot dezelfde case soms tot uiteenlopende conclusies komen.

Er bestaan verschillende types onderzoek naar vuurwapens, waarvan we er hier drie onderscheiden. Ten eerste is er het onderzoek dat probeert na te gaan of er een verband bestaat tussen de omvang van het wapenbezit in een land en de nationale cijfers over gewelddadige overlijdens (doodslag, zelfmoord). Uit een veel geciteerde studie van Killias blijkt dat er positieve correlaties bestaan tussen de omvang van het wapenbezit in een land en de nationale cijfers voor doodslag en zelfmoord, alsook tussen de omvang van het wapenbezit en de specifieke cijfers voor moord en zelfmoord door middel van een vuurwapen. In landen met minder vuurwapens vinden minder gewelddadige overlijdens plaats. Hoewel Killias zelf aangeeft dat verder onderzoek nodig is om de invloed na te gaan van andere factoren die ook een rol spelen bij de verklaring van nationale neigingen tot gewelddadigheden (zoals sociaaleconomische omstandigheden en de sociale aanvaardbaarheid van wapenbezit), concludeert hij dat de resultaten van zijn onderzoek de hypothese lijken te bevestigen dat de beschikbaarheid van vuurwapens de waarschijnlijkheid van moorden en zelfmoorden met vuurwapens vergroot. Verder zegt hij dat deze daden niet louter een substituut zijn voor moorden en zelfmoorden die anders met andere middelen zouden zijn gepleegd, maar dat ze het totale aantal gewelddadige overlijdens vergroten.² Ten tweede is er onderzoek dat de risico's van de beschikbaarheid van wapenbezit op het niveau van het individu en het gezin bestudeert. Uit dit – doorgaans Amerikaanse – onderzoek blijkt dat de aanwezigheid van een vuurwapen in een huishouden het risico op een gewelddadig overlijden vergroot in de Verenigde Staten, en dat deze gewelddadige overlijdens met een grotere waarschijnlijkheid veroorzaakt worden door het gebruik van vuurwapens.³ Ten derde zijn er studies die de impact van strengere wapenwetten op de mortaliteit in kaart proberen te brengen. Specifiek proberen deze studies te achterhalen of een inperking van de beschikbaarheid van vuurwapens tot gevolg zal hebben dat het aantal gewelddadige overlijdens teruggedrongen wordt, of dat er integendeel methodesubstitutie zal optreden, zodat het effect van de strengere wapenwet teniet gedaan wordt. Deze studies leveren echter geen eenduidige resultaten op. Uit sommige case studies bleek een verband te bestaan tussen een verstrenging van de wapenwet en dalingen van het aantal vuurwapengerelateerde overlijdens of het aantal zelfmoorden met een vuurwapen.⁴ Andere studies kwamen daarentegen tot de vaststelling dat er geen effecten vast te stellen waren op het aantal moorden door vuurwapens, het totale aantal moorden en het totale aantal zelfmoorden.⁵

Met het oog op een voldoende genuanceerde interpretatie van de resultaten van deze studies is het belangrijk even stil te staan bij enkele kenmerken en methodologische beperkingen van het onderzoek naar de impact van wapenbezit en van wapenwetten.

Ten eerste moet benadrukt worden dat een groot deel van het internationaal onderzoek naar mortaliteit door vuurwapens Angelsaksisch en dan voornamelijk Amerikaans van oorsprong is. De Amerikaanse context verschilt echter in aanzienlijke mate van de West-Europese, wat het niet altijd evident maakt om de resultaten van het verrichte onderzoek te vertalen naar de situatie in West-Europa.⁶

Ten tweede moet opgemerkt worden dat onderzoek naar oorzaken van gewelddadige overlijdens altijd rekening moet houden met een complexe veelheid aan verklarende factoren, zoals socio-economische ongelijkheden, sociaalpsychologische omstandigheden, en het al dan niet aanwezig zijn van een cultuur van geweld.⁷ Trends in de cijfers over doodslag en zelfmoord kunnen beïnvloed worden door een hele reeks sociale fenomenen, en niet alleen door strengere wapenwetten. Specifiek met betrekking tot onderzoek naar de impact van strengere wapenwetten op de mortaliteit merken Brent en Bridge op dat, hoewel een aantal studies naar de impact van wijzigingen in de wapenwetgeving aantonen dat strengere regels resulteren in een (soms bescheiden) daling van de zelfmoordcijfers, het vaak bijzonder moeilijk blijkt om in deze studies ook andere maatschappelijke trends – die eveneens een impact kunnen hebben op evoluties in de sterftecijfers – in rekening te nemen.⁸ In sommige gevallen kunnen bredere maatschappelijke ontwikkelingen bijvoorbeeld een daling van het aantal gewelddadige overlijdens als resultaat van strengere wapenregelgeving versterken, in andere gevallen kan dit soort effecten van een strengere wapenwet verborgen worden doordat deze ontwikkelingen de trends in een andere richting sturen. De verbanden tussen geweld, mortaliteit en wapenbezit zijn dus noch eenduidig, noch eendimensionaal.

Dat leidt ons naar een derde punt. Hoewel de meeste studies naar mortaliteit door vuurwapens in staat zijn correlaties vast te stellen (bv. tussen de omvang van het wapenbezit en het peil van gewelddadige overlijdens in een samenleving), betekent dit niet dat deze conclusies noodzakelijk gelezen kunnen worden als uitspraken over causale verbanden. Het is met andere woorden niet zo dat indien vastgesteld kan worden dat landen waar een groot aantal vuurwapens circuleren, gekenmerkt worden door een groter aantal gewelddadige overlijdens, de loutere aanwezigheid van deze vuurwapens de oorzaak is van deze gewelddadige overlijdens. Het blijft altijd mogelijk dat het niet louter de graad van wapenbezit is die het geweldniveau in een land beïnvloedt, maar dat het omgekeerd ook de graad van gewelddadigheid kan zijn die de omvang van het wapenbezit beïnvloedt, bijvoorbeeld omdat meer mensen een wapen in huis halen om zich te beveiligen. De vraag blijft dus bestaan of (en in welke mate) de omvang van het wapenbezit de gewelddadigheid van een land bepaalt, of dat de omvang van het wapenbezit veeleer een uitdrukking is van de gewelddadigheid van een land. Waarschijnlijk gaat het eerder over een zichzelf versterkende cyclus en niet over een eenduidige causale relatie. Zoals Wendy Cukier het stelt, is de cultuur van geweld die bepaalde landen kenmerkt zowel een oorzaak als een gevolg van de beschikbaarheid

van vuurwapens: de vrees voor geweld leidt tot bewapening, die tot geweld leidt, dat op zijn beurt tot onveiligheid leidt, die opnieuw tot bewapening leidt.⁹ Deze cyclus van gewelddadigheid lijkt bovendien bijzonder moeilijk te doorbreken.¹⁰

Ten vierde moet bij het interpreteren van onderzoeksresultaten altijd een onderscheid gemaakt worden tussen het aantal overlijdens door vuurwapens en het totale aantal gewelddadige overlijdens. Een strengere wapenwet kan in sommige landen bijvoorbeeld resulteren in een verminderd aantal zelfmoorden door vuurwapens (door de beschikbaarheid van wapens te beperken), maar niet in een vermindering van het totale aantal zelfmoorden. Wanneer dat gebeurt, is methodesubstitutie niet de enige verklaring die ingeroepen kan worden. Trends in het aantal zelfmoorden in een samenleving worden immers ook bepaald door andere maatschappelijke en sociaalpsychologische fenomenen, die onafhankelijk van de factor wapenbezit effect kunnen hebben op de zelfmoordcijfers.

Ten vijfde is in onderzoek naar wapenbezit de tijdsdimensie relevant. Sommige studies analyseren de situatie op een bepaald ogenblik in de tijd, andere hebben een longitudinaal onderzoeksopzet. Dat is uiteraard van belang met betrekking tot de interpretatie van de beleidsmatige relevantie van de onderzoeksresultaten. Om een antwoord te bieden op de vraag welke impact strengere wapenwetten op de mortaliteit hebben, is longitudinaal onderzoek bijvoorbeeld het meest geschikt. Hierbij moeten dan wel voldoende lange tijdreeksen gebruikt worden. Brent en Bridge hebben echter opgemerkt dat studies naar de impact van strengere wapenwetten op de mortaliteit vaak gebaseerd blijken op onvoldoende lange tijdreeksen, wat het moeilijk maakt vast te stellen of de impact van nieuwe wapenwetten ook op langere termijn behouden blijft.¹¹

Tot slot is van belang met welk type wapens de gewelddadige overlijdens veroorzaakt worden. In het bijzonder is het, met het oog op een onderbouwde evaluatie van een controleregime op vuurwapens, belangrijk te weten of de gewelddadige overlijdens veroorzaakt worden door het gebruik van legale dan wel illegale wapens. Zoals hieronder zal blijken, is het echter moeilijk om systematisch informatie te verzamelen over de legaliteitsstatus van de wapens die bij gewelddadige overlijdens gebruikt werden.

Gezien deze methodologische beperkingen is de nodige voorzichtigheid geboden bij het verwijzen naar internationaal onderzoek over de impact van wapenbezit of wapenwetgeving op (vuurwapengerelateerde) overlijdens. Een kant-en-klaar recept voor beleidsmakers over de impact van strengere wapenwetten op de mortaliteit lijkt bijvoorbeeld nog niet voorhanden. Bij gebrek aan eenduidige conclusies over de impact van strengere wapenwetten op het aantal gewelddadige overlijdens, zullen de effecten van strengere wapenwetten steeds case per case en land per land nagegaan moeten worden. Daarbij mag niet vergeten worden dat de reductie van het aantal gewelddadige over-

lijdens niet het enige criterium is om de impact van wapenwetten te evalueren. Een regime voor de controle op vuurwapenbezit heeft bijvoorbeeld ook als doelstelling bij te dragen tot de beheersing van de illegale, criminele markt, meer bepaald door de wanden tussen legaal en illegaal wapenbezit zo sterk mogelijk en het risico op lekkage van het ene circuit naar het andere zo klein mogelijk te maken. Hoe dan ook biedt dit literatuuroverzicht over de verbanden tussen wapenbezit en mortaliteit een nuttig kader om de Vlaamse statistieken over gewelddadige overlijdens voldoende genuanceerd te interpreteren.

7.2 Overlijdens door vuurwapens in Vlaanderen van 2000 tot 2008

Jaarlijks maakt het Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid statistieken op over de doodsoorzaken. Deze statistieken zijn gebaseerd op de certificaten die na een overlijden door een arts worden opgesteld en waarin onder meer de oorzaak van het overlijden worden ingevuld. Indien het overlijden werd veroorzaakt door een vuurwapen, wordt dat op het certificaat vermeld. Daarom zijn deze statistieken geschikt om de evolutie van gewelddadige overlijdens door vuurwapens na te gaan.

Voor we ingaan op een aantal van de meest opvallende vaststellingen die op basis van deze statistieken gemaakt kunnen worden, zijn enkele kanttekeningen op hun plaats. Als men op basis van deze statistieken uitspraken wil doen over de impact van de wapenwet van 8 juni 2006 op het aantal gewelddadige overlijdens in Vlaanderen, moet men hoe dan ook enkele randvoorwaarden in het achterhoofd houden. Ten eerste is de tijdreeks te kort om gefundeerde uitspraken te kunnen doen over de effecten van de nieuwe wapenwet. De internationale studies die hierboven geciteerd werden, zijn gebaseerd op veel langere tijdreeksen dan diegene die beschikbaar zijn voor Vlaanderen. Ten tweede, zoals we hierboven ook omstandig hebben uiteengezet, zeggen deze statistieken op zich niets over mogelijke causale verbanden tussen de strengere wet en de overlijdenscijfers, in zoverre ze al iets kunnen aantonen over eventuele correlaties. Meer onderzoek is dan ook nodig vooraleer meer onderbouwde uitspraken gedaan kunnen worden over de impact van de wapenwet van 2006. Hieronder bespreken we enkele van de meest opvallende observaties op basis van de bestaande statistieken.

Jaarlijks registreert het Vlaams Agentschap voor Zorg en Gezondheid rond de 56 500 inwoners van het Vlaams Gewest die overlijden in het Vlaams of Brussels Hoofdstedelijk Gewest.¹² Uit de cijfers van dit agentschap blijkt dat er in Vlaanderen 1027 vuurwapengerelateerde overlijdens geregistreerd werden tussen 2000 en 2008, wat neerkomt op gemiddeld 114 overlijdens per jaar. Uit tabel 7.1 blijkt dat het aantal vuurwapengerelateerde overlijdens in Vlaanderen in 2006, 2007 en 2008 gedaald is

ten opzichte van de voorgaande jaren. Terwijl het totale aantal vuurwapengerelateerde overlijdens tussen 2000 en 2005 rond de 130 schommelde, daalde dit cijfer in 2006 tot 89 en in 2007 en 2008 zelfs tot 70 en 73. Op drie jaar tijd is het aantal vuurwapengerelateerde overlijdens in Vlaanderen bijna gehalveerd. Deze opmerkelijke daling van het aantal vuurwapengerelateerde overlijdens is een gevolg van zowel de daling van het aantal zelfmoorden met een vuurwapen als de daling van het aantal overlijdens door geweldpleging met een vuurwapen.

Tabel 7.1. Vuurwapengerelateerde overlijdens in Vlaanderen, 2000-2008.¹³

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
Totaal vuurwapengerelateerde overlijdens	132	133	136	125	135	134	89	70	73
– Geweldpleging met vuurwapens (doodslag)	24	16	20	18	32	22	10	6	7
Totaal geweldpleging	70	85	76	51	90	71	57	56	51
– Opzettelijk zichzelf schade toebrengen met vuurwapens (zelfmoord)	104	113	115	104	101	111	76	64	64
Totaal opzettelijk zichzelf schade toebrengen	1174	1139	1100	1074	1085	1115	980	984	1027
– Ongevallen met vuurwapens	0	2	1	2	0	0	0	0	0
Totaal ongevallen (niet verkeersgerelateerd)	1133	1151	1113	1117	1082	1113	1196	1241	1380
– Vuurwapengerelateerde overlijdens waarvan oorzaak onbekend	4	2	0	1	2	1	3	0	2
Totaal overlijdens waarvan oorzaak onbekend	72	53	42	69	67	74	143	63	111

Bron: Vlaams Agentschap Zorg en Gezondheid.

Elk jaar worden in Vlaanderen een duizendtal zelfmoorden geregistreerd. Ongeveer 6 tot 10% van deze zelfmoorden wordt gepleegd met een vuurwapen. Ook wat de vuurwapengerelateerde zelfmoordcijfers betreft, is er een duidelijke daling merkbaar in 2006, 2007 en 2008 ten opzichte van de voorgaande jaren. Opvallend is voorts dat de daling van de vuurwapengerelateerde zelfmoorden relatief sterker is dan de daling van de algemene zelfmoordcijfers. Met alle voorbehoud zoals dat hierboven

werd gemaakt, heeft de mindere beschikbaarheid van wapens als gevolg van de verstrenging van de wapenwetgeving dus mogelijk bijgedragen tot een verlaging van het aantal zelfmoorden door vuurwapens. Maar ook andere factoren en maatschappelijke trends hebben hier waarschijnlijk een rol gespeeld, want uit de statistieken blijkt ook dat de daling van de vuurwapengerelateerde zelfmoorden alleen niet de daling van het totale aantal zelfmoorden kan verklaren.¹⁴ Een van de problemen bij het inschatten van het gewicht van de verschillende verklarende factoren is uiteraard dat er geen controlegroep is om de verschillende variabelen te controleren; de nieuwe wapenwet gold immers voor de gehele bevolking.

De cijfers voor de overlijdens door geweldpleging met een vuurwapen zijn moeilijker te interpreteren. Over het algemeen schommelen de overlijdens door geweldpleging, al dan niet met een vuurwapen, sterk van jaar tot jaar. Wel kunnen we vaststellen dat overlijdens door geweldpleging met een vuurwapen een minderheid vormen van het totale aantal overlijdens door geweldpleging: jaarlijks sterven gemiddeld 17,2 mensen als gevolg van geweldpleging met een vuurwapen (op een gemiddelde van 67,4 overlijdens door geweldpleging in totaal). Als we de cijfers voor doodslag afzonderlijk bekijken, blijkt dat in 2006, 2007 en 2008 het aantal overlijdens ten gevolge van geweldpleging met vuurwapens gedaald is ten opzichte van de jaren voordien. Ook de totale cijfers voor doodslag voor 2006, 2007 en 2008 dalen ten opzichte van de jaren 2004 en 2005, maar als we kijken naar de volledige periode van 2000 tot 2008 vertonen de cijfers voor doodslag geen duidelijke trend en verlopen ze eerder grillig.

Vermeldenswaard ten slotte is dat het aantal ongevallen met vuurwapens dat in de periode van 2000 tot 2008 werd opgetekend eerder beperkt is (vijf ongevallen over de jaren 2001, 2002 en 2003).

De conclusie kan dus luiden dat er in sommige opzichten aanwijzingen zijn dat de invoering van de strengere wet een impact heeft gehad op het aantal vuurwapengerelateerde overlijdens. Zo ligt het totale aantal zelfmoorden (met en zonder een vuurwapen) in 2006, 2007 en 2008 lager dan in de voorgaande jaren. Ook het aantal overlijdens door geweldpleging met een vuurwapen is gedaald in de jaren 2006, 2007 en 2008 (waarbij opgemerkt moet worden dat het verloop van de totale cijfers voor doodslag voor de volledige periode van 2000 tot 2008 eerder grillig is en geen duidelijke trend vertoont). We beklemtonen niettemin dat er voorlopig nog veel onduidelijkheden blijven bestaan over de precieze impact van de wet van 8 juni 2006 op de mortaliteit. Zoals we hebben opgemerkt, zijn er verschillende maatschappelijke en sociaalpsychologische factoren die evoluties in het aantal gewelddadige overlijdens kunnen verklaren, maar is het op basis van het beschikbare cijfermateriaal moeilijk om het precieze causale gewicht van deze verschillende verklarende variabelen van elkaar te onderscheiden en in te schatten. Bovendien is de beschikbare tijdreeks voorlopig te

kort om uitspraken op langere termijn te doen over de impact van de wapenwet van 2006. Het is duidelijk dat bijkomend onderzoek nodig is voor er meer verregaande conclusies getrokken kunnen worden over de effecten van verstrenging van de Belgische wapenwetgeving in 2006. Dat onderzoek is trouwens alleen mogelijk als er voldoende lange tijdreeksen beschikbaar zijn en als meerdere verklarende variabelen in de beschouwing worden opgenomen.

Ook een andere vraag die vanuit beleidsperspectief relevant is, blijft voorlopig onbeantwoord: hoeveel procent van de vuurwapengerelateerde gewelddadige overlijdens wordt veroorzaakt door het gebruik van legale, geregistreerde wapens, en hoeveel door illegale wapens? Deze vraag is natuurlijk belangrijk om de doeltreffendheid van een regime voor de controle op vuurwapens te evalueren. In de meeste studies naar het gebruik van vuurwapens is over dit punt echter weinig informatie beschikbaar. Op basis van de schaarse internationale data stelt Mouzos dat de meerderheid van de vuurwapendelicten gepleegd wordt met wapens die illegaal – dat wil zeggen: ongeregistreerd of gestolen – zijn, en dat de daders doorgaans geen vergunning hebben voor hun wapens. Zo wees een studie van het Brits ministerie van Binnenlandse Zaken uit dat in 15% van de vuurwapenincidenten waarvoor de politie informatie kon verschaffen over de status van het gebruikte wapen, de gebruikte wapens legaal gehouden werden door de dader. Voor Australië kwam de onderzoekster tot de vaststelling dat met betrekking tot doodslag met een vuurwapen, de daders in 9,4% van de gevallen een wapenvergunning hadden en een wapen gebruikten dat geregistreerd was.¹⁵ In Nieuw-Zeeland stelden onderzoekers vast dat in de 78 incidenten van niet-fataal misbruik van vuurwapens die ze onderzochten, 20% van de daders een vergunning voor zijn wapen had en 44% van de gebruikte wapens legaal was.¹⁶

Voor België zijn er voorlopig geen statistieken beschikbaar over de legaliteit van de wapens die gebruikt worden bij vuurwapenincidenten.¹⁷ Bij het opmaken van politierapporten en de verwerking ervan in databanken wordt dat soort informatie doorgaans pas in secundaire of tertiaire orde geregistreerd; de aandacht gaat prioritair uit naar het hoofddelict waarvoor het wapen gebruikt werd (bv. roofoverval). Een bijkomend probleem in de Belgische context is dat er in België twee soorten illegale wapens lijken te bestaan: enerzijds de illegale wapens die in criminele milieus verhandeld en gebruikt worden, en anderzijds de wapens die door particulieren illegaal worden gehouden. Op deze problematiek gaan we in het volgende hoofdstuk in.